

GOVORI

DRŽANI PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

NA

KR. HRV. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

ZA

ŠKOLSKU GODINU 187⁶/₇.

OBAVLJENE DNE 19. LISTOPADA 1876.

U ZAGREBU.

TISKARA „NARODNIH NOVINAH“.

1876.

GOVORI

DRŽAVNI PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

VI

KR. HRV. SVETIŠTU FRANJE JOSIPA I.

XV

XVI

SKOLSKU GODINU 1876

GRVATIBNE DNE 19. LISTOPADA 1876

U ZAGREBU
U ZAGREBU

TIŠKARNA I. NARODNA ŠKOLA

1876

GOVORI

DRŽANI PRIGODOM

INSTALACIJE REKTORA

NA

KR. HRV. SVEUČILIŠTU FRANJE JOSIPA I.

ZA

ŠKOLSKU GODINU 187⁶|₇.

OBAVLJENE DNE 19. LISTOPADA 1876.

U ZAGREBU.

TISKARA „NARODNIH NOVINAH“.

1876.

I.

GOVOR

ODSTUPAJUĆEGA REKTORA

D^{RA}. STJEPANA SPEVCA,

KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA RIMSKOGA PRAVA, PREDSEDNIKA KR. POVJERENSTVA ZA DRŽAVNI IZPIT RAZDJELA PRAVNO-POVJESTNOGA, ČLANA KR. POVJERENSTVA ZA DRŽAVNE IZPITE RAZDJELA SUDSTVENOGA I POLITIČKOGA, ZASTUPNIKA NARODA NA SABORU KRALJEVINE HRVATSKE i SLAVONIJE.

POVIEST SVEUČILIŠTA GODINE MDCCCLXXV—LXXVI.

Slavna sveučilištna skupštino!

Visoko cijenjena gospodo!

Danas sastadosmo se, da proslavimo drugu godišnjicu kr. hrvatskoga sveučilišta Franje Josipa I. i da odpočnemo sretno treću školsku godinu svečanim uvodom rektora magnifika u rektorsku čast.

Buduć dakle, da je ova svečanost dvojaka, svetkovanje naime minule i počimanje nastupajuće školske godine, to mi se čini sasvim umjestnim, da se prije nego, podjemo u susret neizvjestnoj budućnosti, još jedan put osvrnemo na nedavnu prošlost, da vidimo, kakova nam je bila i kakovim je plodom urodila za naše mladjahno sveučilište. Ja ću s toga čast imati u kratkih crtah izviestiti o djelovanju onih faktora, koji su zvani bili, da rade o boljku i napredku visokoga ovoga zavoda.

Nadam se, da će slavna skupština iz toga izviestaja erpiti uvjerenje, da se je sa svih strana ozbiljno nastojalo, da se što sigurniji uvjeti napredku zavoda ovoga stvore.

Temeljni uvjet svakoga uspješnoga nastojanja oko napredka je čvrsti pravni red uređujući točno prava i dužnosti pojedinih članova sveučilišta i cielosti (ukupnosti) njihove. Glavna pravila za sveučilištni život sadržana su u zakonu od 5. siečnja 1874. ob ustrojstvu našega sveučilišta.

Nu zakon taj sadržaje samo najnuždniija pravila, te s toga ostavlja prostrano polje naredbam, kojimi se ti propisi popunjuju. S veseljem priznajem, da je u tom pogledu prošle školske godine mnogo učinjeno i to putem zakonskim i naredbenim.

Zakonom naime od 16. rujna 1876. uređena su i poboljšana beriva kvestora sveučilišnoga, koj je ujedno i aktuar, te je timé izpunjen prvi uvjet, da se kvestura i pisarna sveučilišna razvije na stalnom temelju kao čuvar upravnih sveučilišnih tradicija i uredovne neprekidnosti. To je tim važnije, što se rektor mienja svake godine polag zakona ob izboru rektora.

I sveučilišni zakon od 5. siečnja 1874. i provedbena naredba vis. kr. zemaljske vlade od 5. rujna 1874. br. 3715 ostavili su dosta neriešenih pitanja (odnošaja), tičući se poblize prava i dužnosti sveučilišnih slušalaca. S toga je akademički senat, vršec dužnost naloženu mu §. 34. sveučilišnoga zakona, predložio vis. vladi osnove naredaba, kojimi se sveučilišni propisi znatno popunjuju. Takovim načinom nastala je naredba vis. kr. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 24. travnja 1876. br. 2012. Ovom naredbom normiraju se poblize prava i dužnosti sveučilišnih slušalaca pogledom na upisivanje, po hadjanje predavanja, polaganje kolokvija itd., te u njoj dobivaju sigurnu uputu, kako mnoge svoje akademičke (dužnosti) poslove najshodnije urediti i najlaglje obaviti mogu.

Nadalje iztaknuti mi je naredbu visoke kralj. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 29. travnja 1876. br. 2031, kojom je ustanovljen za kr. ovo sveučilište u smislu §. 63. sveučilišnoga zakona disciplinarni red. Ovaj disciplinarni red bješe dobio već 2. veljače 1875. br. 5248 ex 1874. odobrenje visoke vlade.

Nu kašnje sciienila je visoka kr. zemaljska vlada, da se ovako važni propisi, kao što je akademički disciplinarni red, imadu proglasiti onim načinom, kojim se u obće proglašuju propisi zakonski i naredbeni t. j. u sborniku zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju. To proglašenje bijaše vrlo shodno i koristno, jer razpršuje sve dvojbe i neizvjestnosti glede disciplinarne vlasti kr. akademičkoga senata.

Nadalje spomenuti mi je naredbu kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 10. srpuja

1876. br. 2997. kojom se propisi o plaćanju naukovine na toliko mienjaju, što se naukovina od početka ove školske godine imade unapried kod upisa platiti za sve prijavljene kolegije, ako dotični slušalac nije oprošten niti po zakonu samom, niti je izhodio oprost od nadležnoga profesorskoga zbora, dočim se je naukovina mogla po dosadanjih propisih tečajem celoga semestra i to na obroke platiti. Na prvi mah moglo bi se lahko komu pričiniti, da je to odviše strogo, nu tomu u istinu nije tako, jer se je dosadanjim izkustvom konstatiralo, da su se vrlo riedki slušaoci služili blagodatí obročnoga uplaćivanja, dočim je svakoga poljeća zaostao dosta veliki broj onih, koji nisu niti do svršetka poljeća dužnosti svoje glede naukovine izpunili, te su morali, hoteći se upisati za sliedeće poljeće, najprije platiti naukovinu za prošlo i zatim unapried celu naukovinu za nastupajuće poljeće. To pako bijaše za mnogoga tako teretno, da se niti nije upisao. Po novoj naredbi nemože nikada slušalac doći do toga, te bi morao naukovinu za dva semestra na jedan put platiti.

Nadalje izradio je kr. akademički senat u smislu §. 63. sveučilištnoga zakona i predložio kralj. zem. vladi osnovu propisa o vršenju vjerozakonskih dužnosti, koje propise potvrdila je visoka vlada odpisom od 22. veljače 1876. br. 463. Kr. akademički senat izradjivajući te propise držao se je načela, da vjerozakonskih dužnosti, budući su one strogo moralne naravi, nevalja učiniti strogimi pravnimi dužnostmi, jer bi to njihovoj moralnoj naravi više škodilo, nego koristilo. Radi toga nisu ovi propisi proglašeni u sborniku zakona i naredaba, niti su uvršteni u zbirku akademičkih propisa, već se proglašuju akademičkim gradjanom od vremena do vremena na crnoj daski za ravnanje njihovo.

Napokon spomenuti mi je naredbu kr. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 24. travnja 1876. br. 2013. kojom se ustanovljuje način, kako se imadu urediti i obdržavati teoretički državni izpiti, što ih u smislu §§. 57., 58. zakona od 5. siečnja 1874. ob ustrojstvu kr. ovoga sveučilišta imadu podnieti slušaoci pravo i

državoslovnoga fakulteta. Teoretički državni ispiti jesu vrlo važni za pravo i državoslovni fakultet, jer uplivaju na pohadjanje predavanja i na uračunavanje semestara u zakonito akademičko vrijeme kandidatom. S toga je vrlo koristno i po naučni red na netom spomenutom fakultetu a i po kandidate državnih ispita, što su potanko normirani naredbom.

Za poznavanje i točnije obdržavanje akademičkih propisa, a time i za akademički red i disciplinu biti će od vrlo velike koristi zbirka akademičkih propisa, koju je akademički senat dozvolom kr. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 30. travnja 1876. br. 1126. iz svih dosada spomenutih zakona i naredaba za porabu sveučilištnih slušalaca sastavio i izdao. U toj zbirci naći će svaki slušalac za svaku svoju akademičku dužnost barem glavno pravilo kao i uputu, kako mu valja čine njegove urediti, da što jednostavnije i uspješnije postigne svrhu, radi koje je stupio u broj akademičkih gradjana.

Osim toga izradio je toli akademički senat koli i profesorski zborovi svih fakulteta na poziv visoke vlade svaki za svoje područje poslovnik, kojim se točno normira obavljanje posala toli u sjednicah, koli izvan sjednica. Dotični poslovници, gotovi sasvim, podastrti su visokoj kr. zem. vladi ua odobrenje.

Poslovnici ovi imadu dvojaku važnost, jer s jedne strane normiraju obavljanje posala spadajućih u dotične područje, a s druge strane označuju točnije odnošaj modju profesorskim sborovi i akademičkim senatom. Odnosaj taj uredjen je doduše sveučilištnim zakonom. Imenito označuju §§. 22.—31. djelokrug profesorskih zborova, koji se imadu brinuti, da se sve učiteljske stolice popune valjanimi silami, da se red predavanja uvijek za vremena ustanovi, da se predavanja u redu drže i marljivo polaze od strane akademičkih gradjana. Djelokrug akademičkoga senata ustanovljen je §§. 32.—34., a spadaju unj svi obćeniti upravni, naučni i disciplinarni poslovi odnoseći se na (cielo) sveučilište, zatim ima on nastojati, da se sveučilištni zakon, na koliko potreba nastane, promieni ili popuni.

Nu o medjusobnom odnošaju između profesorskih sborova i akademičkoga senata imade samo jedna dosta mršava ustanova u §. 20. koja se po mom mnienju samo ponavlja u §. 26., da se naime zapisnici profesorskih sborova podnose visokoj vladi putem akademičkoga senata, a senatski neposredno.

Izraz „putem senata“ mogao bi se lahko tako shvaćati, da se svaki zapisnik ovoga ili onoga profesorskoga sбора imade prije donieti u senatsku sjednicu, nego li se podastre visokoj kr. zem. vladi, te da senat o njem svoje mnienje izrazi. To bi pako bilo za akademički senat s jedne strane vrlo neugodno i teretno, jer bi on morao svaki tjedan najmanje jednu sjednicu držati, ako nebi htio dopustiti, da poslovi sveučilišni zapinju. S druge strane bilo bi to štetno za sveučilišni život, jer bi tečajem vremena bez dvojbe vodilo do toga, da se senat bez potrebe mieša u poslove, koji spadaju u područje profesorskih sborova, za koje se ovi u prvom redu brinuti moraju i za koje oni odgovaraju takodjer u prvom redu.

Takovu shvaćanju stalo se je na put onom ustanovom poslovnika za kr. akademički senat, po kojoj se zapisnici profesorskih sborova bez obzira na sadržaj svoj t. j. radili oni ili o popunjenju koje profesorske stolice ili o drugom kakovom predmetu spadajućem u djelokrug dotičnoga profesorskoga sбора, kroz neko vrieme izlažu u rektoratu, a senatori uvijek o tom napose obaviešćuju, da uzmognu zapisnik razgledati i opazke svoje praviti, ako to drže potrebnim. Misli li koj član senata, da mora zapisniku prigovoriti, a on će prigovore svoje podnieti rektoru pismeno. U slučajih prešnih sazvat će rektor izvanrednu sjednicu, da se senat izrazi o prigovorih odnosno o djelovanju profesorskoga sбора.

U slučajih pako neprešnih pridržati će rektor zapisnik do sliedeće redovite senatske sjednice, te ga sa donesenimi prigovori senatu na mnienje predložiti. — Ovim načinom mislilo se je, da se nadzorno pravo akademičkoga senata najlaglje dade u sklad dovesti sa autonomijom profesorskih sborova. Ovako bo imade senat

dovoljno prilike, da se obavijesti o svakom za sveučilištni život važnijem koraku profesorskih sborova, dočim su ovi s druge strane sigurni, da se u njihove poslove neće nitko miešati, dok oni sami savjestno, po propisih akademičkih u interesu napredka i discipline rade, jer se za cijelo neće nitko naći, tko bi iz objesti njihovu djelovanju prigovarao, kada znade, da će se o prigovorih njegovih svom ozbiljnosti razpravljati u senatskoj sjednici.

Glede učiteljskih sila minule školske godine, čast mi je izvijestiti sljedeće:

Na bogoslovnom fakultetu predavahu prvo poljeće četiri redovita i četiri izvanredna profesora, bez ikakvih zaprieka. Pod konac semestra bude prvi redoviti profesor dr. Juraj Posilović, imenovan previšnjim riešenjem od 23. ožujka 1876 biskupom senjsko-modruškim, te bude time izpražnjena stolica biblijskih nauka „novoga zavjeta.“ Izpražnjena ova stolica bude za drugo poljeće po predlogu profesorskoga sbora, visokom kr. zem. vladom povjerena dru. Gabrielu Smičiklasu, kao namjestnomu profesoru, te su drugo poljeće predavanja držala tri redovita, četiri izvanredna, a jedan namjestni profesor. Ovaj posljednji, na ime dr. Gabriel Smičiklas, bude imenovan previšnjim riešenjem od 25. rujna 1876 izvanrednim profes. biblijskih nauka „novoga zavjeta“.

Na pravo- i državo-slovnom fakultetu, priraste odmah početkom školske godine, jedna učiteljska sila time, što se je gospodin dr. Janko Čakanić habilitirao za kazneno pravo i postupnik, zatim za pravnu filozofiju, te ga visoka kr. zem. vlada na predlog profesorskoga sbora, imenova dne 17. studenoga 1875 br. 5502. privatnim docentom za spomenute predmete. Na ovom fakultetu predavahu dakle kroz oba semestra pet redovitih, dva izvanredna i jedan namjestni profesor, zatim dva honorirana i dva privatna docenta. U ovom osoblju sbile su se pod konac školske godine dvie promjene time, što gospodin dr. Janko Čakanić bude dne 26. kolovoza 1876 imenovan namjestnim profesorom kaznenoga prava i postupnika i pravne filozofije, a namjestni profesor gospodin dr. Josip Pliverić (bude imenovan) izvanrednim pro-

fesorom obćega državnoga i medjunarodnoga prava, previšnjim riešenjem od 30. rujna 1876:

Na mudroslovnom fakultetu napokon, koj se prema ustanovi §. 81. zakona od 5. siečnja 1874 ob ustrojstvu našega sveučilišta imao popuniti tečajem trijuh godina, držao je uz profesore odjela filozofičko historičkoga, koji su već prve godine na kr. ovom sveučilištu djelovali, već prvo poljeće mineralogička predavanja redoviti prof. gospodin dr. Juraj Pilar, dočim istodobno s ovim posljednjim imenovani profesor fizike gospodin dr. Vinko Dvořak nije već prvo poljeće mogao predavanja držati, jer je imao stvaranjem fizikalnoga kabineta dovoljno posla. Tečajem školske minule godine budu popunjene i sve ostale sistemizirane stolice matematičko-prirodoslovnoga odjela sliedećim načinom:

Previšnjim riešenjem od 13. studenoga 1875 budu imenovani: gospodin Bohuslav Jiruš doktor medicine redovitim profesorom botanike, prof. Franjo Erjavec redovitim profesorom zoologije, a gospodin dr. Aleksander Velkov izvanrednim profesorom kemije. Profesori fizike, botanike i kemije držali su u drugom poljeću već predavanja iz svojih predmeta, na koliko to bijaše moguće osobito glede kemije bez kemičkoga laboratorija. Zatim bude imenovan previšnjim riešenjem od 8. svibnja 1876 redovitim profesorom matematike gospodin dr. Dragutin Zahradnik. — Profesor zoologije gospodin Franjo Erjavec položivši netom službenu prisegu, odreče se povjerene mu profesure, a izpražnjena tim načinom stolica zoologije podieljena bje predstojniku zoologičkoga odsjeka narodnoga hrvatskoga muzeja i domaćemu književniku gospodinu Spiridionu Brusini, koj bude previšnjim riešenjem od 11. rujna 1876 imenovan redovitim profesorom zoologije. Ovimi previšnjimi imenovanji popunjene su sve glavne stolice na mudroslovnom fakultetu, osim stolice za hrvatski jezik i literaturu, koja se sve do sada nije mogla definitivno popuniti. Napokon mi je spomenuti, da je visoka kr. zem. vlada na predlog profesorskoga shora imenovala dne 31. prosinca 1875 br. 5704. učiteljem njemačkoga jezika i literature gospodina Julija Šaja-

tovića, doktora filozofije i profesora na kr. gimnaziji zagrebačkoj. Redoviti profesor gospodin Armin Šrabec morao je radi teške bolesti oko polovice prvoga poljeća tražiti dulji dopust, da se oporavi. Dopust nastupi božićnim praznicima, te sprovede ostali dio zime i cijelo proljeće u Italiji, nu ipak se neoporavi na toliko, da bi mogao bio za drugo poljeće najavljena predavanja držati. Mjesto njega preuzme gospodin Franjo Petračić, ravnatelj kr. gimnazije zagrebačke, vježbeni kolegij grčke filologije po dva sata na tjedan, te je time učinio veliku uslugu mudroslovnomu fakultetu, a meni je vrlo milo, što mu ovdje mogu zato iskreno zahvaliti.

Prvo poljeće držano je 55 kolegija na svih trih fakultetih sa 212 ura na tjedan. Od toga otpada na fakultet:

a) bogoslovni	15	predavanja sa	74	ure
b) pravo i državoslovni	19	"	"	81 "
c) mudroslovni	21	"	"	57 "

Drugo poljeće držalo se je 61 predavanje na tjedan sa 222 ure. Od toga broja dolazi na fakultet:

a) bogoslovni	14	predavanja sa	74	ure
b) pravo i državoslovni	20	"	"	74 "
c) mudroslovni	27	"	"	65 "

Za predavanja prvoga poljeća upisala su na svih fakultetih 323 slušaoca stranom redovita stranom izvanredna, i to na fakultetu:

a) bogoslovnom	15	redovitih	63	izvanredna
b) pravo i državoslovnom	178	"	16	"
c) mudroslovnom	45	"	6	"

U drugom poljeću umalio se je taj broj, jer su neki slušaoci svršili prvim poljećem, dvojica su umrla, a neki prešli na druga sveučilišta. Ukupni broj upisanih u drugom poljeću iznašase 308 redovitih i izvanrednih.

Od toga dolazi na fakultet:

a) bogoslovni	16	redovitih	57	izvanrednih
b) pravo i državoslovni	161	"	28	"
c) mudroslovni	40	"	6	"

Ako se sravni ukupni broj redovitih i izvanrednih slušalaca sa ukupnim brojem prvoga poljeća prve go-

dine sveučilišnoga našega života, to se pokazuje višak od 33 slušaoca. Sav taj višak pokazuje se kod redovitih, dočim je broj izvanrednih obe ove godine bio jednak. — Ako se pako sravnne brojevi drugih poljeća obijuh minulih godina, pokazuje u drugoj višak od 28 redovitih i 4 izvanredna slušatelja.

Obzirom na zemaljsku pripadnost diele se svi redoviti i izvanredni slušaoci tako, da dolazi na :

Tekuci broj	Po imenu.	U prvom poljeću			U drugom poljeću		
		Bogoslov- ni	Pravo i državosl.	Mudro- slovni	Bogoslov- ni	Pravo i državosl.	Mudro- slovni
		fakultet			fakultet		
1	Hrvatsku, Slavoniju sa razvoja- jačenom krajinom	71	175	38	66	173	38
2	Ugarsku	4	7	2	5	6	1
3	Štajersku	2	3	2	1	2	1
4	Kranjsku	—	1	—	—	1	—
5	Istru	—	4	2	—	3	1
6	Dalmaciju	1	1	6	1	1	5
7	Česku	—	1	—	—	1	—
8	Crnogoru	—	1	—	—	1	—
9	Bugarsku	—	1	1	—	1	—
	Ukupno	78	194	51	73	179	46

Na Hrvatsku, Slavoniju sa razvojačenom krajinom odpada u prvom poljeću nešto više od 87%, a u drugom poljeću skoro potpunih 90% ostali nepodpuni 13% odnosno 11% dolaze na Ugarsku, Kranjsku, Štajersku, Istru, Česku, Dalmaciju, Crnogoru i Bugarsku. Na posestrimu Dalmaciju odpadaju prvo i drugo poljeće nešto više nego 2%, a to mi se čini obzirom na onu okolnost, što se braća Dalmatinci bore već dugo vremena, da im se hrvatski jezik uvede i u škole i u urede, odviše malen broj za naš zavod, gdje bi jedino na svojem materinjem jeziku mogli učiti one predmete, bez kojih se uspješno neda raditi niti u školi niti u uredu.

Obzirom na vjeru pokazuje se medju slušaoci sveučilištnimi sljedeće razmjerje. U prvom poljeću bijaše 284 katolika (4 grčkoga obreda) 33 pravoslavna, 1 evangelik i 5 izraelićana.

U drugom poljeću pako bijahu 267 katolika (3 grčkoga obreda) 37 pravoslavnih i 4 izraelićana.

Po fakultetih redaju se ovako:

		rimok.	grkokat.	prav.	izrael.	evang.
U prvom poljeću bijaše na fakultetu						
a) bogoslovnom	75	3	—	—	—	—
b) pravo i državosl.	161	—	27	5	1	—
c) mudroslovnom	44	1	6	—	—	—

		rimok.	grkokat.	prav.	izrael.	evang.
U drugom poljeću pako na fakultetu						
a) bogoslovnom	71	2	—	—	—	—
b) pravo i državosl.	152	—	33	4	—	—
c) mudroslovnom	41	1	4	—	—	—

Naukovina smatra se na sveučilištih, koja su nam služila uzorom, kada smo osnivali naše sveučilište, bitnom sastavinom slobode nauke i slobode naučanja, s toga se sveučilišta, gdje ta sloboda postoji, izjavljuju odlučno proti tomu, da se naukovina dokine. U onoj mjeri, u kojoj postoji naukovina na sveučilištih monarkije austro-ugarske, uvedena je i kod nas ipak s tom polakšicom, što se tamo računa po konvencionalnoj, a kod nas po austrijskoj vrijednosti. Tko je siromašan a napreduje dobro i vlada se zakonom akademičkim sasvim primjereno, može biti oprostjen prema stupnju siromaštva ili napredka od ciele ili od polovice naukovine.

U prvom poljeću platili su ciele naukovinu 173 slušatelja, polovicu platilo je 26 slušalaca, a oproštena bijahu sasvim 123.

U drugom poljeću pako platilo je ciele naukovinu 186, polovicu naukovine 25, a oproštenih sasvim bijaše 99 slušalaca.

Medju oproštenimi navedeni su slušaoci bogoslovnoga fakulteta, koji su po §. 71. sveučilištnoga zakona oprošteni. Ukupno iznosila je plaćena naukovina u prvom poljeću na fakultetu

- a) bogoslovnom —
- b) pravo i državoslovnom 2442 for.
- c) mudroslovnom 609 for.

Za drugo poljeće nisu jošte računi zaključeni, s toga nije niti iznos proračunan.

Budući su imovinski odnošaji u narodu našem dosta nepovoljni, to je sasvim naravno, da dolazi na sveučilište veliki broj djaka siromašnih, koji si moraju vlastitom zaslužbom pribavljati sredstva za uzdržavanje. Siromaštvo je velika zapreka pravomu i svestranomu napredku, radi toga je od velike važnosti pitanje o podporah i stipendijih i za samo sveučilište. S toga ću u kratko spomenuti one zavode i uredbe, kojim je svrha, da ublaže posljedice siromaštva, da pomognu onomu, koji je vriedan i potreban. — U najpovoljnijem položaju nalaze se glede toga slušaoci bogoslovnoga fakulteta, jer oni nalaze sigurno zaklonište proti stradanju u katoličkom i grčko-katoličkom sjeminištu kao pitomeci dotičnih zavoda. Na pravo i državoslovnom pako fakultetu bijahu u prvom poljeću 31 stipendista, koji su u ime svojih stipendija podigli 2874 for. 25 novč., a u drugom poljeću 28 stipendista, koji su dobili 2341 for. 8 novč. Osim toga bijaše za pravnike od vrlo velike pomoći društvo za podporu ubogih (pravnika) slušalaca na pravo i državoslovnom fakultetu. Društvo ovo, upravljano odborom djaka, pod nadzorom dekana fakulteta pravo i državoslovnoga, djeluje tim blagotvornije, što mjesečno podpore dieli, te imade dosta prilike, da uvijek ondje pomoć pruži, gdje je ona najpotrebitija. Djakom, koji najbolje svoje drugove poznadu, lahko je saznati, gdje je nužda najveća. Ovo društvo imade sada glavnice 10.084 for. i 93 novč., a podielilo je minule školske godine podpora za uzdržavanje, liekove i jedan sprovod ukupno 1222 for. 50 novč. Ja preporučam ovo društvo najtoplije osobito gospodi pravnikom.

Na mudroslovnom fakultetu bijaše razmjerno mnogo više stipendista, a i stipendiji su ovdje obilniji. U prvom poljeću bijaše naime 21 stipendist, a beriva njihova iznosila su 3206 for. 25 novč. Drugo pako poljeće bijaše 18 stipendista, koji su u ime stipendija svojih pobrali 2831 for. 25 novč. Najvažniji stipendiji bijahu, koje je visoka kr. zem. vlada podielila onim slušaocem, koji se

pripravljaju za učiteljstvo na srednjih učilištih. Među slušaocima obaju svjetovnih fakulteta podijeljena je napokon po akademickom senatu podpora od 100 for. koju je u tu svrhu presvietli gospodin biskup Ivan Kralj akademickomu senatu dostavio, a meni je vrlo milo što mogu od strane sveučilišta plemenitomu darovatelju ovdje duboku zahvalnost izreći.

Kad bi sve one svote, koje su kod stipendija spomenute, sačinjavale stalne stipendije, na koje bi imali izključivo pravo samo slušaoci kr. ovoga sveučilišta, bila bi to vrlo liepa poluga za širenje i rasteenje ovoga zavoda. Nu u onih svotah sadržane su mnoge podpore, koje nisu osigurane nikakvimi zakladami, te nisu trajne s jedne strane, s druge strane ima tamo dođuše i pravih zakladnih stipendija, ali ovi nisu pridržani izključivo slušaocem sveučilištnim, već ih mogu uživati i učenici inih učevnih zavoda. S toga odvisi od slučaja, koliko se stipendija uživa na sveučilištu ovom. Među svimi gori spomenutimi stipendiji ima samo jedan pravi zakladni stipendij, koji je pričuvan za djake sveučilištni, a to je stipendij zaklade grofa Ivana Draškovića, na koj imadu pravo slušaoci pravo i državoslovnoga fakulteta, a podijeljuje ga profesorski sbor istoga fakulteta. Nadati se je medjutim, da će s vremenom broj stipendija pridržanih izključivo slušaocem sveučilištnim sve više rasti. Tako mogu već sada javiti, da je osnovao pokojni Ljudevit Grantšák pukovnik auditor dva stipendija za dva siromašna ali dobra mladića iz Hrvatske, ako se posvete naukam na kr. ovom sveučilištu. Plemeniti zakladatelj umro je prošle godine u Beču i osigurao zakladu time, što je ostavio u tu svrhu 4000 for. srebrne državne rente. Vječna mu pamet! i ugledali se u njegov primjer oni, koji se nalaze u tako povoljnih imovinskih odnošajih, da si ovim načinom mogu osigurati trajnu uspomenu medju zahvalnimi potomci! Napokon mi je ovdje spomenuti zakladu za podporu ubogih slušalaca na kr. ovom sveučilištu osnovanu velikodušnim darom preuzvišenoga gospodina biskupa Jurja Josipa Strossmayera. Ovoj zakladi pripalo je ljetos od „akademickoga odbora

za proslavu otvorenja kralj. hrvatskoga sveučilišta Franje Josipa I.“ 1061 for. 89 novč. Iz ove zaklade davati će akademički senat stipendije sveučilištnim slušaocem, nu do sada nije se odavle nikakva podpora podielila, koje s toga, što se neke formalne zaprieke nisu mogle za vremena odstraniti, koje pako zato, što je veći dio imovine zakladne u neko neizvjestno ili barem prelazno stanje došao time, što je senjsko brodarsko društvo u glavnoj svojoj skupštini dne 6. travnja 1876. zaključilo provesti likvidaciju.

Buduć da je na svjetovnih fakultetih kr. ovoga sveučilišta proveden sustav državnih ispita, to je naravno, da školskim izpitom nemože mjesta biti u nastavnom redu ovih fakulteta, dočim obratno na bogoslovnom fakultetu postoje školski ispiti, a neima državnih. Na svjetovnih fakultetih može se napredak dakle kontrolirati samo kolokviji i državnimi izpiti. Tečajem minule školske godine načinilo je teoretičke državne izpite iz pravo i državoslovja 83 kandidata i to iz razdjela pravno-povjestnoga 42, sudstvenoga 24, a državoznanstvenoga 17 kandidata.

Na mudroslovnom fakultetu, koj bijaše nepodpun, nije se do sada niti jedan državni izpit mogao praviti. Nu profesorski sbor spomenutoga fakulteta izradio je i visokoj vladi podastro osnovu naredbe, kojom se ti državni ispiti uređuju, s toga se je nadati, da će se skoro i na ovom fakultetu po koji državni izpit praviti.

Prve godine sveučilišnoga našega života nije se pravio niti jedan strogi izpit, prem da tomu nebijaše nikakve zapreke glede fakulteta bogoslovnoga zatim pravo i državoslovnoga od strane sveučilišta. I tu se može glede druge godine konstatirati neki napredak, jer je tečajem iste obdržavano na pravo i državoslovnom fakultetu 5 strogih ispita, a na bogoslovnom jedan.

Za napredak sveučilišta osobito su važni razni pomoćni zavodi.

Medju pomoćnimi zavodi spomenuti mi je na prvom mjestu kr. sveučilištnu knjižnicu, jer je ona od svih pomoćnih zavoda najobćenitiji, potreban jednakim načinom

svim fakultetom, služeći svim strukam. Bez dobro uređene i obilne biblioteke nemože biti ni govora o pravom znanstvenom napredku djaka, jer velika većina nije kadra nabaviti si djela najnuždnijih, kamo li sve, što bi glede ovoga ili onoga znanstvenoga pitanja valjalo zagledati, pročitati. Glede sveučilištne knjižnice je od epokalne važnosti naredba visoke kr. zem. vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 15. ožujka 1876 br. 541, kojom se propisuju pravila za biblioteku kr. sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu. Uprava sveučilištne biblioteke, koju je vodio sam rektor, dok spomenuta naredba nije u krie-post stupila, prešla je sasvim u ruke kr. sveučilišnoga bibliotekara, koji uz vlastitu odgovornost obavlja sve upravne poslove. Senatu akademičkomu pripada pravo nadzora kao i u obće sve stvari osobne. — Nadalje uređena je potanko spomenutom naredbom poraba knjižnice i to opet toli u čitaonicah kr. biblioteke, koli i izvan sveučilištne sgrade. Kao osobitu polakšicu, uvedenu za sveučilištne djake, moram iztaknuti i to, što je ustanovljen način i utanačeni uvjeti, kako i pod kojimi mogu i sveučilištni slušaoci knjige posudjivati, te kod kuće upotrebljavati. Tom ustanovom zadovoljeno je napokon silnoj i već odavna osjećanoj potrebi akademičke mladeži.

Kr. sveučilištna biblioteka narasla je minule školske godine od 23.920 svezaka na 46.978 svez., dakle se je skoro podvostručila. Najveći dio i to 16.500 svezaka priraslo je time, što je knjižnica narodnoga zemaljskoga muzeja utjelovljena sveučilištnoj. Kúpom prirasla su 4662 svezka. Darovanjem napokon 1896 svezaka.

Medju darovatelji ugodna mi je dužnost sa zahvalnošću spomenuti c. kr. ministarstvo za bogoštovje i nastavu u Beču, c. kr. zajedničko ministarstvo rata u Beču, c. kr. vojnički geografički institut u Beču. Zatim sveučilišta moskovsko, leidensko u Holandiji, granadsko u Španiji, portugalsko u Coimbra, sveučilište rimsko, bolonjsko, peštansko, kološvarsko, kr. ugarsku akademiju znanosti u Budimpešti i c. kr. akademiju znanosti u Beču. Napokon pokojnoga pukovnika Eduarda Gregurića i gospodu Mirka Hrvata, prvoga podpredsjednika hrvat-

skoga sabora, dra. Teodora Paulera, bivšega ugarskoga ministra pravosudja, a sada opet profesora na kr. ugarskom sveučilištu u Budimpešti, i Nikolu Nikolića, posebnika u Trstu.

Za nabavu i vezanje knjiga bijaše tečajem minule školske godine razpoloživa novca svega skupa 8638 for. 10 novč. Potrošeno je pako do konca mjeseca rujna ove godine 8272 for. 12. novč. Ova za naše okolnosti doista liepa svota sabrala se je ovako: od dotacije knjižnične za školsku godinu 187⁴/₅ bješe preostalo 1493 for. 22¹/₂ nč. redovita dotacija odredjena u proračunu za školsku godinu 187⁵/₆ iznosila je 5000 for. Nadalje doznačila bijaše visoka kr. zem. vlada u mjesecu prosincu prošle godine 1000 forinti kao izvanrednu dotaciju za matematičko-prirodoslovni odsjek mudroslovnoga fakulteta. Za tim je izplaćeno mjeseca rujna 1876 opet 1000 forinti od onih 5000 for., koje je visoka kr. zem. vlada odpisom od 14. srpnja 1876 br. 3033 kao izvanrednu dotaciju za potrebe mudroslovnoga fakulteta odredila. Napokon je pribrojen u onu svotu dohodak od knjižnične imovine, koji je iznosio 144 for. 87¹/₂ novč.

Napomenuti brojevi govore jasno, da je visoka kr. zemalj. vlada sasvim ozbiljno shvatila važnost sveučilišne knjižnice za napredak sveučilišta, jer ju dotira svotami, koje se u naših okolnostih mogu nazvati znatnimi. Ako to potraje još nekoliko godina, čemu se ja od patriotizma i blagonaklonosti visokoga sabora i vis. kr. zem. vlade prama najvišemu hrvatskomu učevnomu zavodu pouzdano nadam, to će naša knjižnica zauzeti sasvim dostojno mjesto medju drugaricama svojimi, ostalimi sveučilištnimi knjižnicami. To će se tim sigurnije postići, što sadanji predstojnik knjižnice naše gospodin Ivan Kostrenčić nabavljajući knjige postupa tako gospodarstveno, da rad toga zaslužuje podpuno priznanje od strane kr. ovoga sveučilišta.

On naime nastoji, da što manjimi žrtvami što veće koristi pribavi knjižnici, te se je radi toga stavio u neposredni savez sa mnogimi najvažnijimi knjižari i antikvari monarkije austro-ugarske i Njemačke, da postigne čim veći popust od ciena dučanskih.

Kraljevska sveučilišna knjižnica upotrebljavana je minule školske godine stranom čitanjem knjiga u knjižničnim čitaonicah, stranom pako posudjivanjem knjiga, da se kod kuće čitaju. — Čitaonica knjižnična bude otvorena tek 10. siečnja 1876. Ranije nije se mogla otvoriti, jer su se morale sobe, koje su knjižnicu tim zapale, što su sveučilišna predavanja prenesena u drugi kat, prirediti za porabu knjižnice, i jer su se knjige muzealne knjižnice morale prije prenieti, i koliko bijaše najnuždnije, urediti. U vremenu od 10. siečnja pak do konca srpnja 1876 čitale su u čitaonici 1933 osobe i upotrebile 3404 svezka.

Osim toga dobilo je 249 djaka na posudu 719 svezaka, da ih kod kuće upotrebe. Sveučilišni slušaoci upotrebili su dakle ukupno 4123 svezka. Napokon upotrebili su sveučilišni profesori i članovi jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, zatim ine neke osobe, kojim to pravo pripada do 800 svezaka. Ukupna poraba knjižnice za spomenuto vrieme dosiže dakle 4923 svezka. Ako se ovi rezultati usporede sa rezultatima školske godine 1874/5 gdje su upotrebljena svega skupa 2644 svezka, to se za prošlu godinu pokazuje višak od 2279 svezaka, ili ako se 2644 odbije od one svote, koju sačinjavaju knjige upotrebljene po djacih, budući da školske godine 1874/5 nisu ubrojene knjige, koje su sveučilišni profesori upotrebili, to se pokazuje višak od 1479 svezaka.

Ovo iz daleka nije jošte nikakav maximum za porabu knjižnice, ali svakako pokazuje dosta povoljan napredak, osobito ako uzmemo, da minule školske godine nije bila čitaonica otvorena niti punih sedam mjeseci, dočim bijaše otvorena prve školske godine punih 10 mjeseci.

Glede prostorija, gdje se sveučilišna knjižnica nalazi, držim dužnosti svojom opaziti, da su vrlo neshodne i nedostatne. Neshodne, jer se nalaze u sredini zgrade, te neima uvijek onoga mira, koji je za ozbiljnu nauku neobhodno potreban, zatim jer se u zimsko doba peći lože i pod i nad knjižnicom, te prostorije nepružaju one sigurnosti, koja bi se morala tražiti za ovako skupi za-

vod. Nedostatne su prostorije, jer se već sada knjige nemogu onako poredati, kako bi to u interesu uprave i porabe knjižnice moralo biti. Negledeć na to, što mnogo knjiga sada već u hrpah na podu leži, poredane su po policah i ormarih dvoredno, što preglednost i posluživanje knjigami znatno obterećuje. Kao što neima dovoljna prostora za smještenje knjiga, isto tako je premalena i čitaonica, jer u njoj može istodobno najviše 28 osoba čitati, što je svakako premalo, ako se obzir uzme samo na sveučilišne slušaoce.

Ostali pomoćni zavodi sveučilišni spadaju na mudroslovni fakultet. — Pošto su stranom već koncem školske godine popunjene sve profesorske stolice na matematičko - prirodoslovnom odjelu mudroslovnoga fakulteta, moralo se je ozbiljno pobrinuti za one zavode, bez kojih matematičko-prirodoslovni odjel nebi mogao ili nikako ili bar valjano napredovati. Medju zavode te spada fizikalni kabinet, kemički laboratorij, botanička bašća i zbirke mineralogičke i zoologičke. Glede mineralogije i zoologije savjetovalo je povjerenstvo enketno, sazvano preuzvišenim gospodinom banom, da vieća o načinu kako i o sredstvih, kojimi bi se kr. hrv. sveučilište najlaglje otvorilo, u kojem su povjerenstvu bili i sadanji sveučilišni profesori mineralogije i zoologije, da za ove struke netreba sastavljati posebnih zbiraka, već da valja upotriebiti zbirke narodnoga hrv. muzeja, te ove zbirke prema potrebi nauke umnožati i popunjivati. Pristavši visoka kr. zem. vlada uz taj savjet, odlučila i kupila je za dosta veliku svotu mineralogičku zbirku dr. Lanze, da se njom popuni mineralogička zbirka narodnoga muzeja. Preostaju dakle još tri zavoda, za koje se je valjalo odlučiti na veće žrtve. Što se tiče fizikalnoga kabineta, to mogu radostno konštatirati, da je njegovo podpuno uredjenje sasvim osigurano. Visoka kr. zem. vlada dozvolila je naime najprije 5000 for. za nabavu fizikalnih strojeva i aparata. zatim je na predstavku profesora fizika dr. Vinka Dvořaka poduprtu po profesorskom zboru mudroslovnoga fakulteta odredila još 5000 for. Timi svotami osigurane su za sada potrebe fizikalnoga

kabineta tako, da ćemo se njime upravo ponositi moći, kada prispiju svi aparati, koji su naručeni, jer su aparati odlučnom većinom izvorni t. j. napravljeni po onom, koj ih je iznašao. U tom će se naš fizikalni kabinet, koj je za sada dosta shodno smješten u muzealnoj zgradi, „stari kazino“ zvanj, povoljno razlikovati i od mnogih starih i inače bogato dotiranih kabineta.

U mnogo nepovoljnijem položaju nalazi se sveučilište glede kemičkoga laboratorija. Nakon mnogih vrlo različitih osnova i dugotrajnoga kolebanja nije se moglo doći do nikakvoga definitivnoga uspjeha, jer se za laboratorij potrebita zgrada nije mogla sagraditi, već je za sada najmljena u Novoj Vesi privatna kuća, te se sada priredjuje za svrhe laboratorija. Ovo se mora tim više žaliti; što se je raznimi osnovami izgubilo mnogo skupocienoga vremena, i što je obćenito poznato, da ovakovi provizoriji mnogo skuplje dodju, nego kada se definitivni odnošaji stvaraju, pak makar se u ovom posljednjem slučaju časovito i mora mnogo više potrošiti. Bolje je ipak, da je i to učinjeno, nego da se nije ništa radilo, jer premda nije laboratorij jošte tako uspio, da bi se kemička predavanja mogla već sada započeti, ipak ima barem nade, da će to što prije biti.

Botanički vrt napokon riesi mnogi europski grad, koji niti neima sveučilišta, tim više moramo žaliti, što ga neimamo mi, što se njim nemože ponositi grad Zagreb. Nu botanički vrt, premda vrlo važan za botaničku nauku, ipak nestoji prama botaničkim predavanjem u tako bitnom savezu, kao što stoji kemički laboratorij prama kemičkim. Radi toga nije se moralo s botaničkim predavanji čekati, dok se botanički vrt stvori, već su ona odpočela, a gospodin profesor botanike sakuplja riedkom vještinom i velikom uztrajnosti ona sredstva, koja su mu za znanstvene demonstracije potrebna. Premda si dakle profesor botanike može za nuždu pomoći kod predavanja i bez botaničkoga vrta, ipak scienim, da nebi dolikovalo niti našem sveučilištu niti gradu Zagrebu, da se pitanje botaničkoga vrta odgodi „ad calendas graecas“.

Bilo bi nepravedno prama našem narodu, kad bi mi, govoreći i radeći o znanstvenih naših zavodih uvijek imali pred očima samo ona sveučilišta, koja već od vjekova postoje, gdje su se zbirke i ini pomoćni zavodi razvijali dugo vremena i gdje se moglo trošiti novaca, koliko se htjelo. Na mnogih takovih sveučilištih trošilo se je osobito u najnovije vrijeme, mnogo više, nego li obziri stroge znanosti zahtievaju. Trošilo se je mnogo radi veće udobnosti profesora i djaka, a trošilo se je i za paradu. Gospodarstveno stanje naše domovine nedopušta, da pomislimo na udobnost ili paradu, mi se za sada moramo držati stroge potrebe. Naša udobnost neka bude patriotična požrtvovnost, a naša parada znanstveno oduševljenje, te savjestno vršenje naših dužnosti. Timi sredstvi naknaditi ćemo mnogi materijalni nedostatak, timi sredstvi steći ćemo glas našem sveučilištu i osigurati sjajnu budućnost. — Ja sam u dosadanjem sveučilištnom životu crpio to tvrdo uvjerenje, da će visoka kr. zemaljska vlada, kao što do sada tako i unapried priznati svaku našu pravu potrebu i smoći sredstva, da ju namirimo, jer makar se i nije sasvim podrobno računalo, kada je otvarano sveučilište, koliko će stojati, to sam ipak tako uvjeren o patriotizmu visoke vlade, da ona neće nikako dopustiti, da sveučilište naše gine s materijalne oskudice. — U tom uvjerenju podkriepkuje me i ta za nas povoljna okolnost, što visoki sabor drage volje votira znamenite svote za podmirenje potreba naših, ter u svakom obziru najvećom blagohotnosti ide na ruku mladomu našem sveučilištu. Ja se vrlo sretnim scienim, što mi se desila prilika, te mogu svečanom ovom zгодom na ime sveučilišta jednoj i drugoj visokoj našoj oblasti izraziti izraz najdublje zahvalnosti. — Zahvaljujući se napokon najusrdnije velecijenjenoj gospodi drugovom svojim na povjerenju, kojim su me odlikovali, kao i na kriepkoj te postojanoj podpori, kojom su podupirali svaki korak moj smierajući na napredak i sreću sveučilišta našega, te mi tako znatno olahkotili terete skopčane s najvišim sveučilištnim dostojanstvom, čast mi je priobćiti jošte, da su profesorski zborovi kr. ovoga sveučilišta po

svojih izaslanicah u smislu zakona od 26. kolovoza 1875 ob izboru rektora dne 18. lipnja 1876 izabrali rektorom magnifikom za ovu školsku godinu velemožnoga gospodina Antonija Kržana, doktora bogoslovja i filozofije, javnoga redovitoga profesora dogmatike, i da je vis. kralj. zem. vlada odjel za bogoštovje i nastavu blagoizvolila izbor taj potvrditi visokim odpisom od 26. lipnja 1876 br. 2874.

Velemožni gospodine rektore!

Savjestnim vršenjem dužnosti profesorskih, požrtvovnim vršenjem dužnosti akademičkoga senatora tečajem dvijuh godina kao i prijaznim obćenjem stekoste kod svih svojih drugova sveučilištnih profesora toliko štovanja i povjerenja, da su vas uzvisili na najviše akademičko dostojanstvo. Čast rektora, koja je za ovu školsku godinu vas zapala, skopčana je sa dosta velikimi tereti, nu terete te snosi radostno onaj, koj je za napredak sveučilišta tako zanesen, tako oduševljen kao što vi. Profesori sveučilištni, koji su vas povjerenjem svojim odlikovali, neće uzmanjkati nikakvom sgodom podupirati vas kriepko u svemu, što na boljak kralj. ovoga sveučilišta smiera.

Želeći iskreno, da rektorovanje vaše bude sretno i blagoslovno za sveučilište naše, čestitam vam od svega srdeca i pozdravljam vas sa srdačnim: Živio!

II.

GOVOR

NASTUPLJUJUĆEGA REKTORA

D^{RA}. ANTUNA KRŽANA,

PRISJEDNIKA NADBISKUPSKOGA KONZISTORIJA ZAGREBAČKOGA, PRO-
SYNODALNOGA EXAMINATORA, KR. JAVNOGA REDOVITOGA PROFESORA
DOGMATIKE.

Slavna sveučilištna skupštino!

Svietla i visoko štovana gospodo!

Stupivši na tako častno i odlično mjesto, živo osjećam, koje me imaju krieposti i vrline resiti, da kao rektor magnifikus najvišega učevnoga zavoda u našoj domovini neokaljam časti, nepovriedim dužnosti i neizgubim ljubavi i privrženosti. Ako i neimam svih prednosti i vrлина, koje od mene ova častna stolica traži, sviestan sam, da i mene zadahnjuje ona visoka misao i oduševljuje ona plemenita želja, koju nosi svaki Vas u grudih svojih, koja napunjuje svako hrvatsko srce, da bude naime naše mlado sveučilište i u trećoj godini svoga života celomu hrvatskomu narodu neoskvrnjeno svetište istine i prava, živo ognjište svih visokih i plemenitih ideja, pravi baštinik svih kulturnih stečevina ostalih naroda i vjekova, napokon da bude središte prosvjete na slavjanskom jugu.

Često odaberu učeni govornici u tako svečani čas koje znamenito, zamašno i zanimivo pitanje iz krila one znanosti, kojoj su se svom dušom posvetili, te najvećim oduševljenjem nastoje tako zanieti slušaoce, da zaneseni liepotom visokih misli i očarani milotom nakićena i skladna govora prigrle nauku onim silnim žarom, kojim teče iz ustiju vrstna govornika. Nu lasno se dogodi, da su istine, što žive u krilu koje god posebne znanosti, za onoga, koji uz onu znanost celom dušom prione, vrlo liepe i dražestne, te čim jih dublje po strogoj znanosti razmatra, tim mu se sjajnije i veličanstvenije prikazuju; ali drugim su tvrde i suhe, te nevide ni dražesti ni važnosti, pače mogu mu se čuditi, što ga je tako uzhi-

tilo i čemu se on toliko veseli, kao što su se nekoč čudili glasovitomu matematiku Archimedu, koji pronašav u kupelji novu istinu, te od radosti zaboravivši, da nije odjeven, letio po ulicah sirakuskih vičuć iz svega grla, našao sam! A što je najviše, danas stavlja znanost tolike zahtjeve, da je vrlo teško, da nereknem nemožno, jednim govorom temeljito, jasno i podpuno ma koje znamenito pitanje riješiti, te ujedno i strogoj znanosti i ljudskom srcu zadovoljiti. U taj svečani čas svakomu rodoljubu pred očima lebdi naše mlado sveučilište, koje je hrvatski narod krvavimi žuljevi rukuh svojih stvorio i znojem lica svoga oživio, taj sveti hram, posvećen ne krivim bogovom, već svakoj istini i znanosti, kamo hodočaste izabrani i najodličniji sinovi naše domovine, da jim istina um prosvietli i srce oplemeni, da jih ona uznesu do one visine prave prosvjete, koja nosi u svojem krilu savršenstvo, blaženstvo i veličanstvo svakomu narodu. Ako nam valja svaku ljudsku zadrugu po svrsi, za kojom teži, omjeriti i ocieniti, to je bez dvojbe sveučilište ona plemenita i usavršena zajednica slobodoumnih duhova, koji bez svake sebičnosti, nežaleć ni truda ni žrtve istinu traže, te od nje i radi nje žive. Istina nas u toj duševnoj zajednici spaja i veže, ona nas na rad potiče, ona nas oduševljuje, ona nas veliča, ona nas čini neumrlimi. Može ju ljudska sebičnost i zloba progoniti, mogu joj ljudske strasti i predsude put zakrčiti, ali čim je veća i trajnija borba, tim je sjajnija njezina pobjeda, te na grobu svojih mučenika slavi svoje i njihovo uzkršnuće.

Ako je našem sveučilištu polučiti tako uzvišenu svrhu, dopustit će mi slavna skupština, da iztaknem neke veće pogibelji, koje po mojem smjernom sudu mogle bi njegov napredak zapriečiti, da se ono neprimakne najkraćim putem svomu uzvišenomu cilju.

Svaka prava znanost posjeduje liepih i uzvišenih istina, koje se tolikim sjajem i veličanstvom prikazuju ljudskom duhu, da on jasno i nužno upozna istinu, pravu svoju vjerenicu, te se nje nemože odreći, da se ujedno neodreče života svoga. Ljudski duh zanese se od radosti kad gleda, kako je ogromno i veličanstveno polje ljud-

skoga znanja, kako je velik i neprestan napredak znanosti, kako znanosti sveudilj rode novih istina, kako svjetlo ljudskoga uma sve to više skida tamnu koprenu, kojom je često najdražestnija istina pokrivena. Ali je isto tako sjegurno, čim dalje umom posizemo, čim se malo dalje otisnemo u kojoj znanosti, tim sve veću teškoću ćutimo, te nam na težkom putu, kojim istinu tražimo, svjetlo sve više izćezava, dok posve neizgine, a istina se prikazuje duševnomu oku kao morska pučina, koja neima ni dna ni obale. Ljudski duh se snebiva, kad vidi, kako često najvećim naporom istinu traži, a nemože joj u trag ući, kako se roje bezbrojna pitanja i zagonetke, a znanost ništa neodgovara. Bilo povoljno ili nepovoljno, ako smo iskreni, valja nam i danas u tolikom uzhitu i napredku priznati, da je svaka trizna znanost ograničena i po predmetu, kojim se bavi, i po metodi, kojom se iztražujuć i dokazujuć služi, i po pomagalih, koja joj u pomoć pritiću, te bi bila velika šteta za znanost, a ne manja pogibelj za istinu, kad bismo oduševljeni i opojeni idejom napredka naprećac sve granice ukinuli, ili jih odviše daleko razmaknuli, gdje ljudski duh ništa više nevidi. Nebi ćovjek vjerovao, a bit će vam poznato, koliko je pozornost probudio u ućenom svijetu glasoviti berlinski fiziolog Dubois-Reymond svojim znamenitim govorom, kad je na skupštini prirodoslovaca i liećnika u Lipsiji g. 1872 oznaćio neoborive granice, u kojih se kreće poznanje prirode i njezinih pojava. Tim više je mnoge njegov govor uzrujao i smutio, što se dobro zna, da glasoviti Du Bois-Reymond spada meću one ućenjake, kojim nemogu dualistićki mudroslovci ništa nametnuti, a ipak se je usudio meću svoje prijatelje baciti odvažnu rieć „ignorabimus“, na koju se je Hćckel toliko razljutio, da mu je pišuć g. 1874 predgovor k antropogeniji moglo pero podnositi onako živahne psovke, koje plemenita usta nikad nebi izustila, da se neokaljaju, a pravoj znanosti ništa nekoriste. Psovke, poruge, podsmievanje nisu dokazi, niti spadaju u sveti hram znanosti, nego na trgove, gdje prostota vlada. Du Bois-Reymond misli, da će se moći iz mekanićkoga gibanja atoma svi pojavi prirode uzroćnim vezom protumaćiti, nu ostat će uvijek

dvie neoborive granice, s jedne strane što su atomi i njihova sila po svojoj nutarnjoj bîti, a s druge strane, što je sviest već u svojem prvom početku na koliko je osjećaj, kojih granica neće ljudsko znanje prirode nikad prijeći. Nije čudo, da je isti Du Bois-Reymond došao do takova zaključka, kojemu se može na istom temelju jošte mnogo toga nadovezati i jasno iztaknuti, kao što smo u svojih člancih o posljednjih uzrocih svieta razvili.

Ovdje imam samo dodati, da i sam Häckel priznaje granice, koje stavlja Du Bois-Reymond ljudskomu znanju o prirodi i njezinih pojavih, s tom opazkom, dok u nas živi narav hrbtenjaka (Wirbelthiernatur), ali s ovom naravju pasti će i granice, koje sada sapinju ljudsko znanje „immutabimur.“ Nu nemože mi zamjeriti Häckel, ako sam tako tvrdoglav, te nevjerujem, da će ikada ljudski rod na zemlji izgubiti narav hrbtenjaka, jer jošte ćutim tu nesretnu hrbtenicu, koja je kriva tolikomu zlu. I ja se nadam, promienit ćemo se, nu Du Bois-Reymond me uvjerava, da moje uvjerenje nepotiće od moje hrbtenice. Ako zaviriš u kritike, kojimi se nastoji bar oslabiti Du Bois-Reymondov govor, opazit ćeš na prvi pogled, da u znanosti nije moći uvijek mudro reći, dva loša ubiše Miloša. Osvjedočit ćeš se opet i ovdje, kako je danas lasno pisati, a teško umovati. Vrlo liepo i sočno označio je Lange ove razsude o Du Bois-Reymondovu govoru, inače pun hvale za takove pisce, koji u njegova jedra pušu, ali ovdje bio je natjeran ponoviti, što je već nekoć Kant Hume-ovim protivnikom nepravedno spotaknuo, da oni upravo ono kao gotovo predpostavljaju, o čem on dvoji, a ono dokazuju, o čem on nikad ni dvojio nije.

Upravo napredak zahtieva, da se svaka pojedina znanost strogo kreće u onih granica, koje opredjeljuje i predmet, kojim se bavi, i metoda, kojom se služi, i pomagala, koja joj put krče, a nije sigurno probitačno, ako tko silom vuče u njezin krug i takova zamašna pitanja, o kojih ona sama kao posebna znanost ništa odlučiti nemože. N. pr. kemija i zoologija su ovo zadnje vrijeme brzim korakom bez dvojbe silno napredovale, te si u

učenom svijetu tako ugledno mjesto osvojile, da njihove rezultate niti smije niti može ušenjati, komu je do istine i napredka, mimoći. Kao što je stariji učeni svijet za njih tako slabo mario, kao za pitanje, odakle dolazi ime Hrvat, tako danas svi, kojim je do istine i napredka, i na njih bez zamjere i zavisti svoj pogled svraćamo, željno pitajući, jesu li koju novu istinu opet obrele, da stupe sa svojim rezultatima kao prisjednici na sudište, gdje se razpravljaju takova pitanja, o kojih mogu punim pravom i druge znanosti glasovati. Nu velika je šteta za znanost, a još veća pogibelj za istinu, ako nebi oduševljeni idejom napredka, koji su si za ove znanosti velike zasluge stekli i kao stručnici glasovito ime postigli, svom silom vuku u krug kemičke i zoologičke znanosti veliko i znamenito pitanje, kako je n. p. nastao prvi život na našem planetu, od kuda prvi živi organizam? Rado dopuštamo, može i kemik i zoolog biti uzgredno metafizik, te si stvoriti ili prisvojiti metafizičku teoriju o prvom početku života, može nju braniti i zagovarati takodjer rezultati, koje podaje, ako jih ima, stroga kemička i zoologička znanost, ali je pogibeljno metnuti u usta kemičke ili zoologičke znanosti, koje su tako ugledne, stroge i realne, metafizičku teoriju, da ju svojim ugledom i ukim i neukim proglašavaju kao zakonitu novorodjenu istinu, a nije čedo njihove utrobe, nego je samo među mnogim drugima kakva takva teorija metafizike. Sam Darwin, sigurno prvi zoolog našega vremena, naročito priznaje, što je hvale vrijedno, da je za njega, ako ga pitaš, kako je nastao život na zemlji „iztraživanje bez uspjeha i bez svake nade,“ a često u njegovim djelima čitaš za svakoga trieznoga učenjaka važnu opomenu, koliko je još ljudsko neznanje i u ne toliko važnih razpravah zoologičke znanosti. Liebiga, koji je bio sigurno kemik prve vrste, neću ni spomenuti, što on sudi po posljednjim kemičke znanosti o prvom postanku života, da bar danas izbjegnem svakoj sumnji pristranosti. Häckel usuprot, komu se kao zoologu duboko klanjamo, goni zoologičku znanost tolikom hitrinom preko njezinih naravnih granica, da brže bolje gradeć mostove preko svih jaza i ponora

uhvati u svoj tiek i pitanje, kako je nastao prvi organizam? Tude ne toliko kao zoolog nego više kao mudroslovac one škole, koja nam je već iz grčke poviesti mudroslovja poznata, kuša na svu silu i to posve mekaničkim putem, pukim slučajem načiniti prielaz, koji spaja organski i neorganski svijet. Ako točno i mirno razmotrim njegove dokaze, neznam, čemu bi se više čudio ili njegovoj odvažnosti, ili njegovoj bezobzirnosti. On sam kao izvrstan zoolog najbolje zna, kako u svoj naravi vlada obćeniti zakon dovoljno potvrđen induktivnom metodom, kojom se nužno služi stroga, stvarna zoologička znanost, dok se nerazpline u metafizičke slutnje, da sve živo postaje od zameta, i nigdje se nije našao do sada trag, da koji živući organizam nije podvržen ovom zakonu. On sam najbolje zna, da isti njegovi protisti ili moneri, najniži organizmi, imaju svoju majku, te su krivo sudili stariji učenjaci, kad su tvrdili, da ne samo najniži, već takodjer neki savršeni organizmi, kao žabe, miševi, zmije neimajuć roditelja nastaju per generationem spontaneam. Aristotel je dapače tvrdio, da ista jegulja, jer nije mogao kod nje naći jajnjaka, nepostaje od jajeta. On sam najbolje zna, da životni proces organizma, neda se uzročnim vezom svesti na sile, koje poznaje kemička znanost, te otuda upravo ništa nesliedi, što se u svih organskih slučenina nalazi ugljik. On sam najbolje zna razloge, zašto mu neki najvrstniji prirodoslovci protuslove, da su najniži organizmi protista, koja je dosada znanost marljivo iztražila, tako jednostavni bez svakoga ustroja, kako bi nas on o tom želio uputiti. On se vrlo uzda u svojoj antropogeniji u onoga protistu, koji kao prasluz pokriva dubljine osobito atlantičkoga mora, te se zove u zoologiji Bathybius. A bit će mu sjegurno poznato da glasoviti Huxley, koji je god. 1868. toga glasovitoga protista našao, te ga učenomu svijetu objavio, sada nas, pošto ga je bolje pregledao, o njem upućuje, da nije drugo, nego hladetinasti talog od sadre (Gyps). Häckelu bit će takodjer sjegurno dobro poznato, kako nam drugi glasoviti prirodoslovci neodobravajuć njegovo mnijenje o prvom početku života preporučivaju svoje

nazore. Tako n. p. Fehner misli, da su prije na svijetu organske nego neorganske trošice. Thomson, Tyndall, Helmholtz, Quinet, Preyer naslućuju, da su se zametci života iz drugih nebeskih tjelesa došuljali na naš planet. A Semper vürzburški zoolog progoneć Häckelovu nauku tuži se na njega, zašto je on tako bezobzirno mukom mimoišao druge hipoteze, te nas uvjerava, da život daje ustroj organizmu, a ne obratno. Nu da je na moje, ja bi pohvalio Häckela, da je vrlo pametno učinio, što nije ni spomenuo, a kamo li oprovrgavao Thomsonovu-Helmholtzovu nauku, da su zametci života s drugih nebeskih tjelesa došli na naš planet. Jer tim nije upravo ništa rečeno; već je samo pitanje o početku života prenešeno od naše zemlje na drugo koje nebesko tijelo; a kako su tamo nastali zametci, ostaje isto pitanje samo s tom razlikom, što je tako daleko odletjelo, da ga više nitko nevidi, a najmanje stroga zoologička znanost. Nadalje sunce, od kojega se nekoć odielila naša zemlja i ostali planeti našega sunčanoga sustava, još je danas u takovu stanju, da je njegova stvar još daleko od onoga prielaza, da bude tvrdim tijelom ili kapljevinom, te je njegova toplota strašno velika, astronomi ju računaju na više milijuna stupnjeva, u kojoj bi sigurno poginuli onakovi zametci života, kakove mi na našoj zemlji poznajemo. Ako pako Häckel, Lange i drugi i taj razlog navadjaju, da bi inače morali u vrhunarskoj svemogućoj sili utočište tražiti, imam samo dodati, mudroslovlje može još više takovih razkršća naznačiti. Prigovorit će mi tko, ta učenjaci ne drže sva različna mnienja u kojoj znanosti za čistu istinu, nego ih smatraju kao više manje vjerojatne hipoteze, a zar ti neznaš, da su one upravo najglavnije gonilo, koje tjera znanost napried, bez njih je znanost kao orao bez krila ili ladja bez vjetra. Gdje bi danas osobito naravoslovje bilo, da ga nije kreševo različenih mnienja napried potisnulo? O tom ne može nitko dvojiti, komu je do napredka, ali valja i u mislih i u govoru i u pismu dobro lučiti najprije pojedine znanosti, zatim dokazanu istinu, zakonito čedo stroge znanosti od mnienja, koje može biti tako daleko udaljeno

od istine, da ga ništa drugo neštiti nego volja onoga, koji ga je prvi zamislio.

Pogibeljno je za istinu, ako se mnienju, koje znanost nije jošte ni kao vjerojatnim proglasila, dodaju svaki čas rieči: to je očevidno, to je jasno kao sunce, tomu može samo neznalica prigovoriti, sliepak nevidjeti itd. čega dakako pravi učenjak, koji samo istinu ljubi, i za njom cielom dušom teži, nikad učiniti neće, dapače iz njegovih ustiju, riedko se čuju i pravilni superlativi. Jošte veću štetu trpi neokaljena znanost, ako si koja nauka samo tim načinom put krči do ljudskoga srca, komu nije uvijek istina povoljna i ugodna. Um traži istinu, a srbe dobro; a kolik je upliv ljudskoga srca na ljudski um, svatko će lasno pogoditi; ako i nije vrstan dušoslovac. U čovjeku neživi samo viša spoznavajuća sila, da mirno i neodvisno istinu traži, nego je u njem živo ognjište tolikih prirodjenih nagona, čuvstva, strasti, gdje nevlada mir, nego tajna, vječna borba, u kojoj lasno i bludnja pobiedi. Što tko želi, uz ono rado i prianja. Naše misli neteku uvijek mirno i bistro u pravoj strugi. Tko nepoznaje strašne duševne oluje, orkane i prevrate, kojim se nije lasno oteti? Danas se kao uvijek razpravljaju nesamo majušni i nedužni problemi, od kojih neće nikoga glava zaboljeti, ako se pravo ili krivo riešavaju; nego danas se razpravljaju i zamašna, načelna pitanja, koja zasiecaju skoro u sve slojeve ljudskoga znanja, koja vuku u svoju struju skoro sva vrela, iz kojih može istina ili bludnja poteći, koja se vežu i prepleću s ogromnom povorkom težkih misli, a jošte težjih umovanja, koja su glavni stožeri, o kojih visi ogromno čislo velikih istina ili velikih bludnja, koja drmaju i kreću ljudskim životom ili na bolje ili na gore. Kad se stavi na razpravu takovo zamašno i načelno pitanje, pogibeljno je i za istinu i za znanost i za napredak, ako se predsude i strasti ma bilo i nehotice ušuljaju, ako se razlozi jedne ili druge stranke dovoljno neuvaže, ako se dokazi ili teškoće mukom mimoidju, ako se misli krivo tumače, ako se načela svojevoljno bud stežu, bud raztežu. Ovakove razprave zahtievaju nesamo veliko oštroumlje i uz to mirnu, trieznu i strpljivu

istinu ljubeću dušu, koje su riedke krieposti i vrline, nego traže mnogo predbježna i uzgredna znana, mnogo vremena i napora, a k tomu sva pomagala, kojimi se put krči do osvjedočenja. Velika je pogibelj, ako se ovakovo pitanje prije vremena izvine iz ruku stroge znanosti, pa se brže bolje po čudi kako se komu sviđi ovako ili onako površno rieši, te se prenosi u pučkoj haljini kao nepobitna istina i među one sudce, koji sami neće ili nemogu stroge iztrage voditi, već vole tudje misli sliediti i obožavati. Na sudištu stroge znanosti, gdje se takovo pitanje razpravlja i najbistrije se oko često smrkne i najvedrije čelo namršti, a što će učiniti on, komu je cijelo lice uvijek skoro oblačno? U tih dubljinah može se i najvrstniji um izgubiti, a što će učiniti onakav um, koji se jedva na površini drži? Toliku povorku uzročnim i logičkim vezom nanizanih misli jedva najjači duh nosi, a što će onakav duh, kojega jedna teška misao smuti i slomi? Najveći dusi godine i godine troše, dok razaberu, što se može na takovo pitanje sjegurno ili vjerojatno ili dvojbeno reći, pa često ostavljaju svojim potomkom, da oni dalje predu, vezu i pletu, dok se dodje do osvjedočenja, kao što zahtieva stroga znanost, a što će onaj u prilog znanosti i istini reći, koji je odmah gotov ili u vatru ili u boj, pošto si je jedva zapamtio bez truda i napora u jednom kratkom govoru ili članku samo neke debele crte od ciele ideje, kojoj se je na svoju sreću ili nesreću obvezao? Ugodno je mnogo znati, ali je teško mnogo učiti. Liepo je visokom se istinom ponositi, ali je teško ju tražiti. Slavno je za istinu vojevati, ali teško mnogo za nju žrtvovati. Uzvišeno je na vlastitih krilih dići se do nebeskih visina, gdje visoke istine svoj sjaj duhu otkrivaju, ali je teško čekati, dok krila narastu.

Logika oprezno i točno označuje uvjete, koji se zahtievaju, da se u znanosti može koja nauka krstiti slavnim imenom hipoteze, a velika je šteta, ako si koja nauka, koja ni glavnih uvjeta nemože izpuniti, ovo ime nepravedno usvaja te krivim putnim listom lahkovjerne zavadja. Verus tragoedus falsus Hector. Svakako nije

dovoljno za nauku, da bude hipotezom, ako nenalaziš u samih mislih nikakva protuslovja, već mora protumačiti, ako ne gladio, to bar skladno one pojave, za koje se ona stavlja. Ja vam neznam ljepšega i boljega primjera nego je ona veličanstvena nauka u prirodoslovju, vam svim dobro poznata, koja sve više i više velikim oštroumljem i naporom učenjaka teškoće obara, i dan na dan vjerojatnija postaje, kojoj svi konačno uspjeh želimo, ona hipoteza, koju mi je moj bivši profesor astronomije utuvio u glavu, po kojoj sve tajne velike sile prirode, svjetlo, toplina, munjina, magnetizam, zatim suonitost, prionitost, dapače i kemička srodnost, napokon sama obća teža, što su uzrokom tolikim raznolikim i bezbrojnim pojavom, u veličanstvenoj prirodi, nisu posebne za se obstojeće čarobne ili mističke sile, nego te sve sile prirodne i dosljedno svikoliki njihovi pojavi imaju svoj obćeniti uzrok u različnom mekaničkom gibanju atoma: što se atomi giblju dvovrstnim gibanjem vrteć se oko svoje osi i mičući se od mjesta na mjesto. Svaku tvarnu česticu obkoljuje eter, koji se razpostire svikuda u neizmjernom prostoru kao nekakvo neizmjereno more, u kojem su utonuta svakolika veća i manja tjelesa u neizmjernih daljinah, nije ga moći ničim ograničiti, ničim njegovu prisutnost prirediti, on je neizmjereno tanahan, što se može samo pomisliti, on je valjda skrajno razsulo materije. Svaku tvarnu česticu, rekoh, obkoljuje eter, koja eterička sfera je prama središtu redja, a prama površini gušća, ovo stanje dolazi odtuda, što se tvarna čestica vrti oko svoje osi. Ove eteričke sfere kao pojedina središta neizmjereno su majušne, nu sastavljaju sve i veće sfere, u njihovu kolu plešu sva zemaljska i nebeska tjelesa, od najmanjega praška, kojim vjetar pomeće, pa do najveće zvijezde, pred kojom se naše oko muti, a pamet mrači. Svi su atomi po svojoj naravi podvrženi trajavosti, svaki ostaje sam po sebi u istom stanju tako dugo, dok ga koji vanjski uzrok nepromieni, da ga stavi ili u mir ili u gibanje. Svako novo gibanje proiztiče od prijašnjega već obstojećega gibanja, te ovo se mienja na različne načine, prelazi od jedne česti na drugo, raste i pada, koliko koje tielo na gibanju izgubi, toliko drugo dobi.

Mislim, danas nemože više nitko pametno protusloviti, premda jošte nisu sve teškoće poravnane, da svjetlo napokon nije ništa drugo nego gibanje i to strašno brzo trepetanje čestica, od kojih je sastavljeno svjetleće tielo, a onda odtuda proiztičuće trepetanje eteričkih čestica, od kojih dosljedno nastaje talasanje etera, a sievajuća toplina jest u bitnosti jedno te isto, one sile se međusobom samo tim razlikuju, što je svjetlost trepetanje eteričkih čestica stanovitom brzinom, dočim je brže ili laganije trepetanje, koje neima vlastitosti, da u nas pobudi vidjenje, toplina. Kad eteričke čestice tolikom brzinom trepeću, da u jednom trenutku učine 481 biljun trepetaja, onda tek u oku nastaje skrajno crveno svjetlo; ako brzina trepetanja sve više i više raste, nastaje narančasto, žuto, zeleno, plavo svjetlo; ako čestice tolikom brzinom trepeću, da učine u jednom trenutku 764 biljuna trepetaja, nastane skrajne ljubičasto svjetlo. Kad se brzina trepetanja nalazi izvan ovih granica, da je veće nego ono, koje sačinjava ljubičasto svjetlo ili manje od onoga, koje sačinjava skrajnje crveno svjetlo, onda nestane svjetla, te samo ostaju pojavi topline. Danas se nemože više dvojiti, da je pojavom magnetizma isti uzrok, koji je i pojavom munjine, te oni proiztiču iz jednoga te istoga vrela tako, da pojavi magnetizma nisu drugo nego pojedini slučajni munjine.

Nu jošte su mnoge teškoće, koje će bez dvojbe znanost malo po malo svladati, dok bude posve jasno, da pozitivna i negativna munjina nije ništa drugo nego nenaravno stanje etera, ako se odviše sgustne ili razriedi, te u tom anormalnom stanju teži za ravnojjesjem. Ako nadje shodan put ili provod, onda kola poput tahnahne tekućine velikom brzinom, te nastane munjevni potok i njegovi pojavi, ako se pako kolanje zaprieči, nastane munjevna napetost i njezini pojavi. Mnogo se jasnije tumači pomoću eteričkih sfera ona velemožna sila, svaobća teža, po kojoj se svakolika tjelesa međusobom privlače u obratnom razmjerju četvorne daljine i pravom veličine tjelesa, koja vlada u tom strašno velikom prostoru, u kojem se giblju ogromna nebeska tjelesa našega

sunčenoga sustava, kojemu pripada i naša zemlja, te valjda ona vlada i u drugih bezbrojnih sunčanih sustavima. Jošte će mnogo vremena proteći, jošte će mnogi učenjak u samotnih noćih osiedjeti, dok se jasno i gladko svi pojavi i sve sile neživuće prirode na mekaničko gibanje eteričkih atoma stegnu, nu mi znanosti taj uspjeh i napredak želimo. Reći će mi tko, ti si bogoslovac, zar se neplašiš takve hipoteze? Ne. Jer onda će biti ne samo bogoslovu nego svakomu jasno, da sviet nije vječan, da su sve sile prirode ovisne, da gibanje atoma pukim slučajem nemože proizvesti tako uredni i skladni savez, gibanje bo svakoga pojedinoga atoma samo je po sebi skroz indiferentno i neopredieljeno, da stupi u ovaj ili onaj savez, da bude dionikom ove ili one sile, da se od njega i pomoću drugih razvije u stanovitoj mjeri po kolikoći i kakvoći ove ili one sile upravo tako, kako zahtievaju ostale sile i obstanak celoga ovako po neoborivih zakonih uredjenoga svieta. Nu nije ovdje mjesto, da o tom govorim. O tom razpravljam svojim učenicom na školskih klupih. Nije danas moja namjera izgubiti se u metafiziki.

U istinu mnoge su znanosti medju sobom uzko spojene, medju njimi vlada veća manja suvislost. Danas neće nitko daleko dotjerati u kojoj znanosti, ako nuzgredno bar donekle nepoznaje sjegurne ili vjerojatne rezultate drugih znanosti, koje bud posredno bud neposredno uplivaju na onu znanost, koju on napose njeguje. Osobito mora svatko imati mudroslovne ideje podpuno izbrušene, te bar s nekimi mudroslovnimi načeli biti na čisto. Tko toga neima, neka se danas neusudi razpravljati težka, obsežna pitanja, jer će u borbi podleći; ali sjedinivši znanosti u svojoj glavi, koliko mu može duh nositi, nesmije ih medju sobom stvarno pomiešati. Mudroslovje tako je važno i nužno za razvoj ljudskoga znanja, da si ja nemogu predstaviti učena čovjeka, koji se ne zna kretati na mudroslovnom polju. Ako jošte komu nije jasno n. pr. imaju li obćeniti pojmovi, na kojih se osnivaju sve znanosti, subjektivnu vrijednost? ako komu jošte nije jasno, je li *principium causalitatis*, na kojem

se temelje sve stvarne znanosti, istinit? ako komu jošte nije jasno, nije li možda jest i nije jedno te isto? ako se tko jošte danas noć i dan trudi, kako bi sav sviet u pranu sjenu pretvorio, te napokon i ovu sienu uništio? ako jošte danas tko nastoji ogrnuti se plaštem skepticizma, idealizma, pantheizma, nihilizma, moći će punim pravom reći, mene nije nitko razumio, osim jednoga, i on me krivo razumio. Jer svakoj znanosti jest *conditio sine qua non* razum i njegovi zakoni, tko njega obori Kantovom kritikom, zadavio je već u kolievci sama sebe. Nu na sreću naš viek je odviše realan, da bi se dao takovom transcendentnom mudrostju smutiti. Ja bih samo žalio naše mlade sile, ako bi se odviše trudile i umorile, da se popnu na ove bez dvojbe gorostasne ruševine. Ja bih samo žalio, ako bi tko opet na tu nesretnu misao došao, da je prava mudroslovna znanost zakopana u njemačkom transcendentalizmu, kojega će se naskoro sama Njemačka u tolikom napredku i pokretu naravoslovnih znanosti riešiti, ako ju nesvlada drugi ekstrem, absolutni materializam. Nu ja sam podpuno osvjedočen, da će upravo ta borba, koja se tako znanstveno, žestoko i od tako umnih zastupnika ondje u Njemačkoj vodi, utrti jedini pravi put metafiziki. Koliko je nužno mudroslovje za razvoj znanja, toliko je pogibeljno, ako tko misli, da nam se je u obće i naprosto ovomu ili onomu mudroslovnomu sustavu obvezati, da ga valja u svem po svih skliskih i nepoznatih putevih slipeo bez svake vlastite kritike sliediti. *Amicus Plato, magis amica veritas*. Pogibeljno je i nedosljedno u znanosti *jurare in verba magistri*. Odtuda potiču mnoge predsude i bludnje, što se pojedine nauke u mudroslovju, bile one istinite ili vjerojatne, ili dvojbene ili lažljive na prosto ukupno krste imenom ovoga ili onoga sustava ili učenjaka, te se po tom obćenito bez svake razlike poprieko naglasuju i sude, prigrljuju ili zabacuju, brane ili progone. I ja držim, n. pr. da su posljednja počela tvari atomi, a ipak zato nisam Epikurejac. I ja mislim, da su Atomi napokon jednostavni i neraztegnuti u prostoru, a ipak nebranim ni Boškovićevih punkta, ni Leib-

nitzevih monada, niti zagovaram s Fechnerom, da se udaljeni atomi medju sobom privlače ili odbijaju. I ja pobijam s Kantom ontologički dokaz za bitisanje božje, kojim je htio Anselmo Kanterburyski i poslje njega glasoviti Kartesij i Leibnitz iz samoga pojma o Bogu njegovo bitisanje dokazati da nevriedi ništa, ali zato nisam ateus, niti imam zato što Kantu zahvaliti. I meni je mila i dražestna Laplace-ova nauka o postanku i razvitku našega planetarnoga svijeta, ali ja i u njoj vidim, da je nekoč istinu rekao neumrlu Newton u svojem djelu „Principia philosophiae naturalis“: Elegantiissima haecce Sollis, Planetarum, Cometarum et stellarum fixarum compages nonnisi consilio et dominio Entis intelligentis et potentis oriri potuit. Hic omnia regit, non ut Anima mundi sed ut universorum Dominus, et propter dominium suum Dominus Deus *πρωτοφάτος* dici solet. itd. I ja sam si složio jasne pojmove i načela o naravnoj etiki i o naravnom pravu, ali nikomu se nisam posve obvezao, već sliedim u znanosti samo ovo načelo: quantum probas, tantum vales, a kad neznam, sud sustegnem, pa mirno šutim, dok se opet što nova naučim.

Nečudim se, ako u društvenom životu već sama laskava ili pogrдна imena, kojimi se ova ili ona nauka sretno ili nesretno nazivlje, za dovoljan razlog služe, da se ona nauka prigrlu ili zabaci. Jer u praktičnom životu više vladaju čuvstva i želje nego hladna umovanja. Zato se okretni i praktični pisci rado tim oružjem služe, te znaju na pamet cielo pustoslovlje, koje može neuke smutiti. Ali je sramota za učenjaka, a šteta za znanost, ako i on tom mrežom privrženike hvata, ili se sam u nju ulovi. Mogao bi ovdje nanizat sijaset primjera. Njemu je n. p. dovoljno reći, ideja stvaranja jest mistička, nije znanstvena, pa mirna Bosna. Nu ako bi s me rečeno, da je ideja stvaranja neznanstvena. Mi smo osvjeđeni, da sviet stvarno bitiše, i da su njegove promjene stvarne. Jer skeptizam, koj o svakom znanju dvoji, i absolutni idealizam, koji sve uništuje, takovi su mudroslovni sustavi, koje ne samo logika iz znanosti izklju-

čuje, već uz nje nemože više biti govora ni o znanju ni o znanosti, dosljedno ni o vjerojatnosti, a kamo li o istinitosti ovih sustava. Ako pako sviet stvarno bitiše, te s u njegove promjene stvarne, to nastaje nešto, što je stvarno. Ono dakle, što nastaje stvarno, sadržaje se nekim načinom u uzroku po nepobitnom načelu, svaki učinak ima svoj uzrok, koje sve objektivne znanosti priznaju, te ga može samo podpun nihilizam progoniti, komu se svaka znanost protivi, a i on sama sebe u samoj kolievci uništjuje. U uzroku nemože se sadržavati kao stvarno, jer bi već prije stvarno bilo, a ipak bi nastalo, što je očito protuslovje. Uzrok dakle ima tu vlastitost, da ono što u njem nije stvarno, što je dakle po sebi jošte ništa, proizvede da bude. Svako djelovanje vodi nas nužno na neki pojam stvaranja. Stvaranje pako može biti dvovrstno, ili nastaje takovo biće, koje neobstoji za sebe, već se nalazi u nekome subjektu, koji je već prije bio, ili pako nastaje biće, koje podpuno za se obstoji kao substancija; što se zove u strogom smislu stvaranje (*creatio* — *Schöpfung*). Ja dakle nevidim samo po sebi veće težkoće, kako bi mogla nastati nova substancija, nego je u tom, kako nastaje nješto stvarna u obće. Ovo potonje najstroža znanost zahtieva, zato nije dopušteno po strogoj znanosti ono prvo zabaciti, da može nova substancija nastati, samo s toga razloga, što nije moći prstom pokazati, kako to biva: osobito ako se razlozi navadjaju, za što ova ili ona substancija nemože od vieka o sebi bitisati. Dakle nepromišljeno ili bar pristrano govore oni mudroslovci, koji u napried zabacuju pojam stvaranja u strogom smislu kao pojam, koji se protivi strogoj znanosti, dočim svako stvarno djelovanje nješta bar slična pokazuje, a nije moći ni ovdje prstom pokazati; kako to biva. Meni nije jasnije, kako n. p. nastaje gibanje tvari, nego kako bi mogla nastati, tvar sama, ako mi tko jasne razloge navede, da tvar sama po sebi nemože od vieka bitisati. Ako pako tko misli, da je samo ono istina, što Spinoza ili koji drugi panteista uči, te se je skroz ovomu sustavu obvezao, nesmiye bar reći, da je sve neznan-

stveno, što se protivi panteizmu, koji je po mojem sudu znanstveno odieven, ali nije ni najmanje istinit, već se u sama protuslovja razpline, ako mu skineš tamnu koprenu, u koju je zamotan, ako razbistriš tamne transcendentale pojmove, kojimi svoju golotu prikriva. Kad se na pozorištu znanosti pojavi koja nova prieporna nauka sustavno složena, ili se koja stara opet iz groba na bolji život probudi, velika je sreća za znanost, ako se nitko neusudi stupiti na borište, dok nije pomno i točno proučio sav sustav, njegove činjenice, s kojimi računa, i njegove dokaze, na koje se oslanja, pa makar trajala ta nauka više godina. Velika je sreća za znanost, ako vidimo na borištu samo one boriocce, koji mogu s najvišega vidika ciel sustav, njegova načela i dokaze motriti, te nepristano opredieliti, koliko u ogromnoj povorci misli i umovanja pojedine činjenice i pojedini dokazi vriede. Velika je sreća za znanost, ako oni borbu vode, koji mogu točno uvijek lučiti, što valja dopustiti a što valja zanijekati, a kad neznadu, da se nestide reći onu visoku misao — neznam —. Mnogi bi pisac znanosti najviše koristio, da ništa nepiše, ali je teško ljudsku taštinu o tom uputiti. Književnost našega vieka nije ni s daleka tako jedra, kao što je ogromna. Ja se nebi usudio tvrditi, čega ipak nesmiijem zamjeriti glasovitomu Hyrtlu, kad je nepovoljno ocienio n svojoj Anatomiji (§. 5. st. 12. Izd. 11.), koliko n. pr. vriedi književnost histologije. Književnost već o pojedinih pitanjih danas je tolika, da ju može jedva pojedinac svladati, a kad tamo možeš se dan na dan načitati, a naučiti jedva toliko, koliko da si proučio samo jedno klasično o istom predmetu napisano djelo. Što je najgore, lasno se dogodi, da početnik ne samo zlatno vrieme badava gubi, nego duh leteć od jedne tudje misli na drugu, ostane uvijek viseć na površini tudjih misli, te mu u metežu mnogobrojnih misli i umovanja lasno svjetlo istine utrne. Danas n. pr. svatko zna, tko je iole izobražen, koliko se piše i govori o Darwinovu sustavu, kako se žestoko s obje strane vojuje, kako književnost dan na dan raste, ali ih neima mnogo, koji bi točno i

svetranu poznavali pojedina načela, njihov značaj, njihovu vrednost. Neima ih mnogo, koji bi znali mirno ocieniti pojedine činjenice, i koji se mogu zaključiti iz njih izvoditi, a koji ne. Neima ih mnogo, koji bi znali triezno označiti granice, dokle se može razvoj organizma tumačiti činjenicama, koje sačinjavaju Darwinov sustav. Komu su načela i činjenice Darwinova sustava skroz i skroz poznate, koji je više godina marljivo razmišljao o pojedinih činjenicah i rezultatih, koje podaju naravoslovne znanosti, ako je uz to vrstan mudroslovac, lasno će lučiti dva glavna pitanja, koja nije smjeti pomiešati, ako želi s tim sustavom na čisto izaći: Jesu li Darwinova načela izključivo dovoljna, da sačinjavaju mudroslovno-naravoslovni sustav, koji bar kao vjerojatnom hipotezom tumači, — više bo neće nitko, ako je iole pametan i nepristran, tvrditi — kako se je tijekom vremena sam po sebi razvio slučajno posve mekaničkim putem sav organički svijet od najnižih i najjednostavnijih organizama, od Häckelovih monerâ, i jošte niže od protuplasma. napokon od puke atomičke materije, kako ju gledamo u neorganičkom svijetu, pa sve do čovjeka obuhvativ sve redove, razrede, rodove organičkoga svijeta? A čisto je drugo pitanje, možemo li Darwinovimi načeli kao poznatimi naravnimi faktori, koji su ovisni o nutarnjoj naravi obstojećega već organizma, donekle u užih ili najužih granicah, kako bi već nepristrana znanost dopustila, protumačiti razvoj organizma i njihove razlike? Tko nevidi, kolika je ogromna razlika, ako veliš, Darwinova načela su izključivo dovoljna, da si protumačiš postanak i razvoj svih živućih bića, koja danas na zemlji u tom ređu, skladu i savršenstvu obitavaju; ili ako samo tvrdiš, Darwinova načela kao činjenice u naravi dovoljno pokazuju, da se organizmi u naravi donekle mienjaju i usavršu; zato su stari zoologi ili botanici krivo označili njeke organizme kao posebne vrsti (species), ako su ovu rieč uzeli u tako strogom smislu, da one imaju posvema posebno prvobitno porieklo, za koje može danas zoologija ili botanika oslanjajuć se na naravne činjenice, koje sačinjavaju Darwi-

nov sastav, induktivnom metodom dovoljno pokazati, da su se one tijekom vremena razvile, te neimaju vlastito prvobitno porijeklo. — Drugo je lice i smjer Darwinovu sustavu, ako tvrdiš, prvobitna tvar tako je plastično tijelo, ako ju slučajno uhvate u svoje kolo načela Darwinova sustava, da ona iz nje malo po malo slučajno stvore sve i najsavršenije organizme, te napokon ista razumna bića, bez njih pako bi vladao u naravi podpuni chaos i razsulo; a drugo opet lice i smjer ima Darwinov sustav, ako samo tvrdiš, nutarnja tajna narav već postojećega organizma tako je udešena, da se oni za svoj trajni obstanak i razvoj u skladu i redu s ostalimi bićima toga svijeta donekle služe i onimi naravnimi faktori, koji sačinjavaju Darwinov sustav. Tko sveudilj pozorno prati književnost o tom sustavu, kako pravi učenjaci dan na dan pojedine činjenice toga sustava razglabaju i izpituju, kako zahtjeva stroga znanost, može se lasno osvjedočiti, kako triezna i nepristrana znanost sve više čisti i bistri, koliko vriede pojedine činjenice, te sve točnije opredjeljuje, koji se iz njih zaključci mogu izvoditi. Dovoljno će mu biti, ako samo mirno i mudroslovnom oštrinom razmotri prepirku medju Vigandom, profesorom botanike na sveučilištu Marburžkom, i Jaegorom profesorom zoologije na politehnici u Stuttgartu. Neće više dugo trajati, te će se jasno vidjeti, što vriedi Darwinov sustav u zoologiji i botanici, a što vriedi, ako se stavi kao obćeniti mudroslovno-prirodoslovni sustav o postanku celoga organičkoga, da nereknem i neorganičkoga svijeta. Sam Darwin riešavajuć čedne prigovore Nägeli-ove i Miwartove, kako dolikuje učenjaku, sada dopušta, da se nalaze u organizmih česti i svojstva, kojim valja tražiti uzrok u nutarnjoj naravi organizma, a ne u naravskom izboru, u borbi za obstanak. On priznaje, da se je u prijašnjih izdanjih svoga djela premalo na to obazirao. Isto tako, ako u toj ogromnoj razpravi prispodobiš prigovore i odgovore dakako onih učenjaka, koji nisu u znanosti ono, što su u glasbi pučki pjevači, opaziti ćeš, da Darwinov sustav ni s daleka neizgleda tako gorostasom, kako ga slikaju na račun puke fantazije,

oni mudroslovci, koji žele načelno, išlo ne išlo, kroz sve slojeve ljudskoga znanja najstroži materijalizam provesti; a s druge strane nije takovo strašilo, da nam valja uši začepiti, kad njegovo ime čujemo. On će zoologiji i botanici čedno donekle služiti, ali neće nikad u sveobćem prirodoslovju ili mudroslovju kraljevati. Činjenicami, koje sačinjavaju Darwinov sustav, moći će zoolog ili botanik pokazati, kako naravski izbor u borbi za život upliva na neki samo razvoj organizma, n. pr. na različne boje, na čvrstoću ustroja, na jakost mišica, na dužinu perja, na veličinu korienja, na dlaku, na veće ili manje udo i na druge slične organske promjene, te će u različnih organizmih n. pr. golubova, pasa, buća itd. naći, da su to promjene organizma, koj se zove *columba livia*, *canis familiaris*, *cucurbita pepo*. Ali zato neće nikad moći mudroslovac tim načinom pokazati, da je i čovjek, razumno biće, sa svimi svojstvi i vrlinami, istim putom ugledao sviet, da se je slučajnim gibanjem puke materije u kolu Darwinovih načela razvila ljudska narav, kako ju poznaju sve one znanosti, kojim je ona predmetom. Darwin je pokušao više kao mudroslovac nego li prirodoslovac i na to obsežno polje svoj sustav prenieti, ali budimo iskreni vrlo slabim uspjehom.

Darwinu jošte nije za rukom pošlo, da protumači, kako su se razvile drugotne manje tjelesne razlike, n. pr. goloća ljudskoga tiela, muška brada, kosa na glavi, boja ljudske kože itd. Nebi čovjek svojima očima vjerovao, kako je već ovdje Darwin slabo mogao uspjeti, kako silovito i svojevolljno nateže amo tamo načela, da protumači njeke samo spolne razlike pripisujuć njihov postanak borbi spolne ljubavi, česa ona očevidno učinila nije, kako nam Darwin predstavlja, premda tolikim trudom i pomnjom brani i zagovara uzročni upliv te činjenice na razvoj organskih bića, da ona veći dio celoga djela o postanku čovjeka zaprema. Nu da se nebi tko na nas radi pristranosti potužio, navedimo ovdje samo sud onoga, koji je najučeniji branilac Darwinova sustava, najveći inače štovalac Darwinovih misli i najoštriji zagovornik Darwinovih načela. Učeni stručnik Jaeger

(In Sachen Darwins. S. 136 i S. 172) veli: da mu Darwin nije ni najmanje zadovoljio, tumačeć uplivom spolne ljubavi goloću ljudskoga tiela, mužku bradu, boju ljudske kože itd., da se očevidno nedaju ni naravskim ni spolnim izborom u borbi za život ove spolne razlike protumačiti; dapače očito priznaje, da među svimi Darwinovimi članci najmanje ga zadovoljava onaj, koji radi o postanku čovjeka, te napokon dodaje, da to isto valja i o Häckelu. Nije sada shodno, da ovdje razpravljam o tom sustavu, to činim na drugom mjestu. Ovdje ga samo zato spominjem, da pokažem, kolika je šteta za napredak, ako se ili od neznanja ili od samovolje u svačem do skrajnosti pregoni.

Najvažniji uvjet, o kom ponajviše visi napredak našega sveučilišta, jest onaj isti, za kojim svekolike i malene i velike ljudske zadruge uzdišu, da vladaju one društvene krieposti, od kojih se nužno radja bratinska sloga, da nas nadahne onaj duh, koji spaja umove i srca k istomu cilju, k pravoj duševnoj prosvjeti, koja nagrađuje svakoga člana nevelim viencem slave. Ako su druge ljudske zadruge radi sebičnih, stranačkih i materijalnih koristi viečnoj pogibelji izvrgnute, da ih nesloga nepotruga, neslomi, neuništi, tomu podmuklomu crvu, koji izjeda društveni život, može se najlaglje sveučilište, ta uzvišena zadruga plemenitih duhova, oprieti. U našoj zajednici neima mjesta sirovoj sili, najvećoj protivnici dužnosti i prava dosljedno i slobode, na kojih počiva zadružni život, nego u njoj vlada ona moralna sila, koja niti komu nepravednim nasiljem osvjedočenje nameće, niti ga komu otimlje. U našoj zajednici se nediele ona dobra, koja su po sebi malena, a za njimi bezbrojna srdeca uzdišu, i bezbrojne ruke posižu, nego se diele ona dobra, koja čim se više diele, tim sve veća rastu.

I u našoj zajednici radjaju se borbe, ali dok se ideja s idejom bori, dok se razlog razlogom pobija, dok se nauka s naukom ogleda, zato neprestaje iskrena ljubav, čast i poštenje članova, svakoga bo oživljuje ista nada, da u toj duševnoj borbi mora napokon istina pobiediti. U toj zajednici može sigurno uz naučnu nesno-

šljivost živjeti i cvasti građanska snošljivost, a tko nepojmi ove velike razlike nije vriedan, da bude članom ove visoke plemenite zajednice. Istina svaka nauka, makar loša i pogubna bila, ide zatim, da čim više privrženika steče, i čim više protivnika obori. Ona se obično staplja s cielim ljudskim životom. Ona prodira u krv i kosti svojih privrženika. Ona se hvata svih povoljnih sredstva, kojimi si put krči, koja mogu lasno osobnu slobodu povriediti. Ona se neda lasno lučiti od duha, koji ju nosi i u kojem živi. Ona može biti sjeme, koje radja ili mnogo dobra ili mnogo zla čovječanstvu. Ali kad ona stupi u sveti hram znanosti, kad ju uhvate u svoje kolo oni plemeniti dusi, koji istinu traže, od nje i radi nje živu, bar se ovdje svi nadamo, da će se o njoj nježno i oprezno, zrelo i triezno, savjestno i pravedno suditi, imajuć uvijek sve pred očima, što ju preporuča ili progoni.

Velika i slavna biti će ova naša duševna zajednica, ako bude uvijek nepristrano sudište istine, ako bude uvijek nepodmitljivo utočišće prava, ako bude neoskvrnuto svetište kreiposti i slobode, ako bude živo vrelo bratinske ljubavi i sloge, ako bude najjače svjetlo prave prosvjete, ako budu sve nas uvijek pratile svete rieči: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas*. Onda će se punim pravom reći: Živila naša djevičanska Alma Mater!! Napokon srdačno vam zahvaljujem, koji ste me odlikovali prvom akademičkom časti; zahvaljujem visokoj našoj zemaljskoj vladi, koja me je blagoizvolila potvrditi; zahvaljujem svomu prevriednomu predšastniku bivšemu rektoru dr. Stjepanu Spevcu, za tolike trude i žrtve, koje sveudilj ulagao za napredak našega sveučilišta; zahvaljujem vam svim svietla i visokoštovana gospodo, koji ste svojom prisutnošću ovu svetkovinu uveličali. Uzdám se u iskreno prijateljstvo i pomoć svojih visokocienjenih drugova i ciele sveučilištne zajednice, da sjedinjenimi silami napreduje, raste i cvate prvo hrvatsko sveučilište Franje Josipa I. na slavu i korist našem narodu.